

A KOMPARATÍV OPERÁTOR ESETE A MONDATBEVEZETŐVEL Szintaktikai változások a magyar hasonlító mellékmondatokban

0. A probléma

mai magyar: a hasonlító mellékmondatot a *mint* vezeti be, amelyet egy fonológiai tartalommal rendelkező komparatív operátor követhet (pl. *ahányszor*)

ómagyar: a hasonlító mellékmondatot eleinte (és tipikusan) a *hogy* vezette be, és a komparatív operátor fonológiailag üres maradt

→ a mondatbevezető és az operátor fejlődése egymástól elválaszthatatlan folyamatok
a mondatbevezető újraértelmezése
változás az operátor törlését illetően

1. A hasonlító szerkezetek felépítése

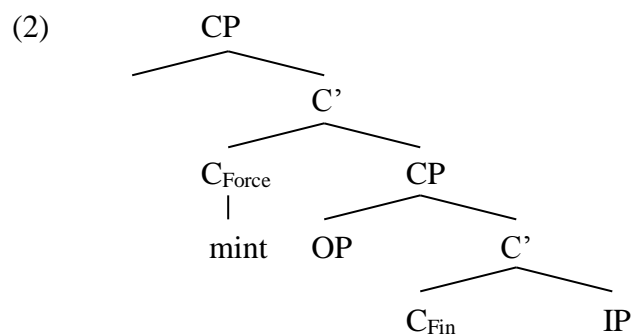
(1) Anna többször volt Moszkvában, mint ahányszor Miki volt.

a hasonlítás referenciaértéke: főmondatbeli QP

a hasonlítás standardértéke: mellékmondat

hasonlító mellékmondat: CP, a mai magyarban *mint* mondatbevezető fejjel (vö. Kenesei 1992), amely komparatív illokúciót reprezentál (ld. Rizzi 1999)

a *mint*-CP alatt található egy másik CP, amelynek a specifikálójába a komparatív operátor operátormozgatással felmozog (Chomsky 1977; Kennedy-Merchant 2000):

Rizzi elemzése a bal perifériáról (Rizzi 1997: 297):

(3) [CP [TopP [FocP [TopP [CP]]]]]]

mai magyar: a *mint* a felső C fejjben generálódik, és az operátor a lenti [Spec; CP]-be mozog – ld. Kántor (2008a); az operátor lehet látható:

(4) Marinak több macskája van, mint **ahány macskája** Péternek van.

2. Parametrikus eltérések a mellékmondatban

törlési jelenségek – Comparative Deletion (CD)

egy olyan művelet, amely a mellékmondati QP-t a [Spec; CP] pozícióban törli, amennyiben az logikailag megegyezik a főmondatbeli QP-val (Bacskai-Atkari 2010: 10)

angol: [+CD] nyelv

(5a) *Ann is more enthusiastic than Peter is enthusiastic. (angol)
 Anna van több lelkes mint Péter van lelkes
 'Anna lelkesebb, mint Péter.'

(5b) Ann is more enthusiastic than Peter is ____ .

ha a QP-t egy DP tartalmazza, akkor az egész DP felmozog és törlődik (← DP szigetmegszorítás, ld. Izvorski 1995: 217; Kántor 2008b: 148–149; a megszorításról ld. Kayne 1983; Ross 1986; Bošković 2005; Grebenyova 2004)

(6a) *Susan has bigger cats than Peter has cats. (angol)
 Zsuzsa birtokol nagyobb macskák mint Péter birtokol macskák
 'Zsuzsának nagyobb macskái vannak, mint Péternek.'

(6b) Susan has bigger cats than Peter has ____ .

a mai magyar az angollal szemben [–CD] nyelv:

(7a) Anna lelkesebb, mint **amilyen lelkes** Miki.

(7b) Zsuzsának nagyobb macskái vannak, mint **amilyen nagy macskái** Péternek vannak.

3. Diakrón változás a magyarban – áttekintés

az ómagyarban a korszak elején a mellékmondatot a *hogy* vezette be, és a mondat tartalmazta a *nem* negatív elemet is (Haader 2003a: 515):

(8a) Mert iob hog megfog' dofuā algukmég' vrat **hog nē** mēghal'l'ōc (BécsiK. 25)

(8b) mert emberi elme, mindenkoron kezebb az gonozra, **hog' nem** az iora (BodK. 2r)

később a *mint* is megjelent a szerkezetben, tipikusan a *hogymint* sorrendben; ez a szerkezet a középnyelvi magyarra lesz jellemző (Haader 2003a: 515, 2003b: 681):

(9a) maftan kozelben vagyon a'my Idwelfeegwnk **honnem mynt** eleeb hyttok
(ÉrdyK. 3; Haader 2003a: 515 példája)

(9b) az mentől alsobýkban is tob angýal uagon **honnem mýnth** az napnak feneben
(SándK. 1v)

a *hogya*, *nem* (vagy *sem*) és *mint* fejek fuzionálhattak is (ld. Haader 2003a: 515; Kenesei 1992: 43)

a *nem* később el is maradhatott, a *hogymint* szekvenciát eredményezve (Haader 2003a: 515):

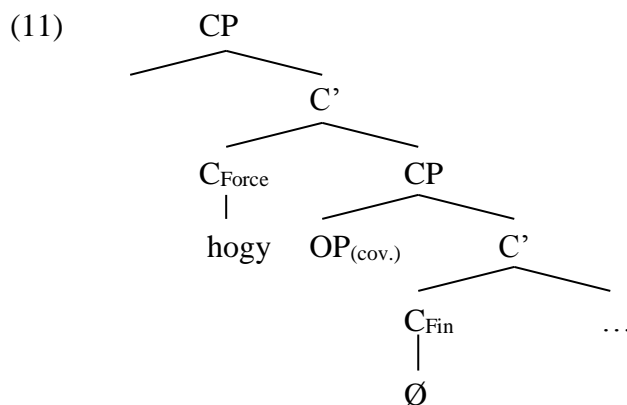
(10) edesseget erze nagyoban **hogý mint** annak elotte
(LázK. 140; Haader 2003a: 515 példája)

néhány adat az ómagyar korpusból:

Kódex	Keletkezési idő	<i>hogya nem</i>	<i>hogya nem mint</i>	<i>mint</i>
Jókai	1372 és 1448 között	3	4	4
Müncheni	1466	3		
Bécsi	1416 és 1450 között	15		1
Birk	1474	2	2	
Weszprémi	1512 körül		7	
Gömöry	1516		1	
Sándor	1518 körül	3	2	1
Pozsonyi	1520	3	1	
Bod	1520 után	4		2
Székelyudvarhelyi	1526-1528		3	

4. Újraértelmezés és parametrikus változás

- Kiinduló állapot:
- a mellékmondatot a *hogya* C_{Force} fej vezeti be
 - a komparatív operátor kötelező törlés alá esik – [+CD] paraméter
 - a mellékmondat tartalmazza a *nem* elemet (← komparatív illokúció)

hogy: C fej (Haader 2003a: 515, 2003c: 263; Juhász 1991: 479 történetileg az 'ahogy' jelentésű névmásból származtatja)

fúzió más fejekkel (ld. fent)

más finit mondatokat is bevezet a korban – *hogy* kötőszós, vonatkozó (Haader 2003a, Haader 1991, Galambos 1907)

hasonló jelenség más nyelvekben is: az olasz *che* vagy a francia *que* a hasonlító mellékmondatok mellett más finit mellékmondatokat is bevezet; ezek C fejek (ld. Rizzi 1997; Rowlett 2007: 147–148)

(12) Maria mangia più **che** Paolo. (olasz)
 Mari eszik több *hogy* Pál
 'Mari többet eszik, mint Pál.'

(13) Anne est plus fatigué **que** Marie. (francia)
 Anna van több fáradt *hogy* Mari
 'Anna fáradtabb, mint Mari.'

A *hogy* és a *hogy nem*

a negatív elem jelenléte más nyelvekben is megfigyelhető (ld. Salvi–Vanelli 2004: 283–285):

(14) Maria mangia più che **non** Paolo. (olasz)
 Mari eszik több *hogy nem* Pál
 'Mari többet eszik, mint Pál.'

(15) L'exemple touche plus que **ne** fait la menace. (francia)
 a.példa megérint több *hogy nem* tesz a-Fem. fenyegetés
 'A példák jobban megérintenek, mint a fenyegetés' (Corneille)

fúzió: a *hogy* és a *nem* össze is olvadhatott: *hogynem* összetett kötőszó (Juhász 1991: 489, 494)

fonológiai változás is lehet: *honnem*

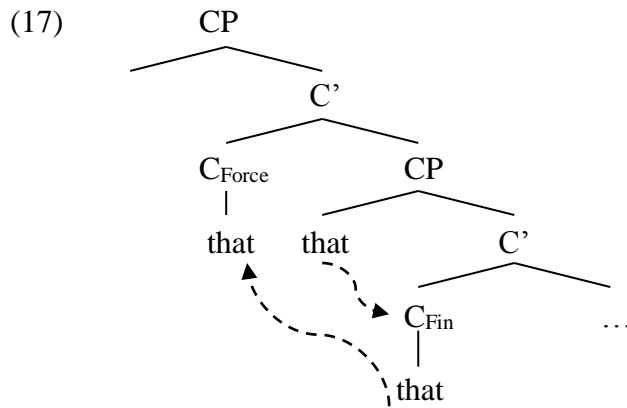
(16) ez világjakrol kÿnneb embornek eerteekoznÿe **honnem** az menÿeÿekrol (SándK. 1r)

→ két C fej: *hogy* és *hogynem*

A relatív ciklus mint grammatikalizációs folyamat

relatív ciklus: determináns → vonatkozó névmás → C fej (Roberts–Roussou 2003: 119, van Gelderen 2009)

angol *that* – elhangsúlytalanodás, majd a [Spec; CP]-be mozgó vonatkozó névmás a CP részeként, C fejként értelmeződik újra – van Gelderen (2009: 107): először C_{Fin}, később C_{Force} pozícióban

A mint megjelenése

vonatkozó mellékmondatokkal analóg szerkezet

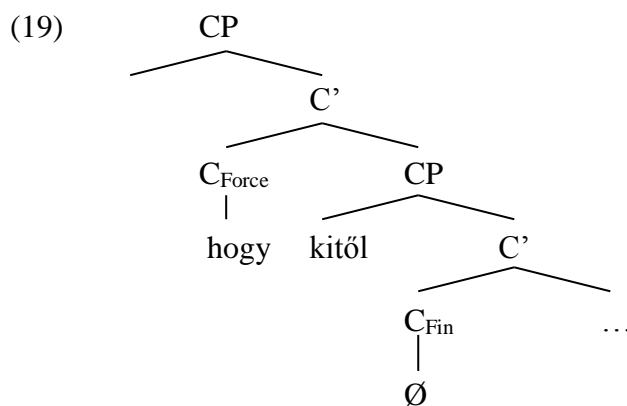
ómagyar, főleg középmagyar korban gyakori: *hogy* + vonatkozó névmás (ld. Galambos 1907: 14–18; ld. még Haader 1995, Dömötör 1995); összetett kötőszóvá is válhat (Juhász 1992: 792; Haader 1995)

(18) oljáat tezők rajtad hog kýtöl felz

(SándK. 14v)

vonatkozó névmás nem különül el alakilag a kérdő névmástól, kései ómagyarban kezdődik – Sipos (1991: 398), G. Varga (1992: 524–525), Juhász (1992: 791), Haader (1995)

szerkezet:

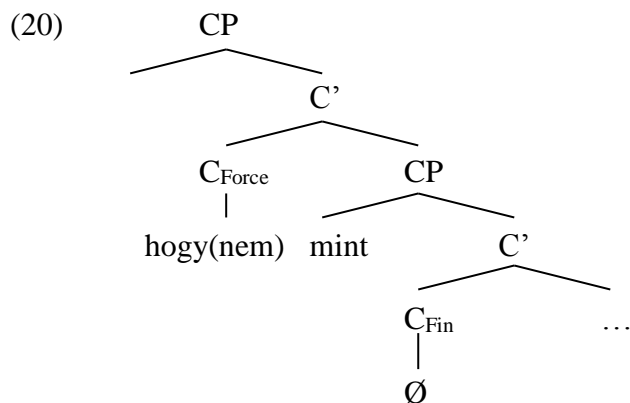

Galambos (1907: 15) feltételezése: „a relativum talán még valamivel közelebb állt az eredeti határozatlan névmáshoz, melyből fejlődött” – később a *hogy* teljesen redundánssá válik

→ relatív ciklus első lépése: vonatkozó névmássá válás

hangsúlyvesztéssel (Juhász 1991: 478; Dömötör 1991: 742)

hasonlító szerkezetekben: a relatív operátorhoz hasonlóan az alsó [Spec; CP]-ben megjelenik a komparatív operátor: *mint* (vonatkozó névmás, ld. Juhász 1991: 480–481; nincs alaki elkülönülés ~ egyéb vonatkozó névmások)

fúzió lehetséges ~ más vonatkozó mellékmondatokban (ld. fent)

mint megjelenése: lehetséges, mivel más operátor nincs – hasonló jelenség más [+CD] nyelvekben:

- (21a) % John is taller **than what** Mary is. (angol)
 János van magasabb mint mi Mari van
 'János magasabb, mint Mari.'
 (Chomsky 1977: 87, ex. 51a)
- (21b) % Die Welt ist mehr, **als was** wir sehen. (német)
 a-Fem. világ van több mint mi mi látunk
 'A világ több, mint amit látunk.'
- (21c) % Er ist besser **als wie** du. (német)
 ő-Masc. van jobb mint milyen te
 'Ő jobb, mint te.'

nincs morfológiai elkülönülés az egyes típusokban (↔ mai magyar)

proforma: a névmás az egész QP, DP helyett áll – nem tartalmaz lexikális AP-t vagy NP-t

G. Varga (1992: 525): „a kései ómagyar kor vonatkozó névmási állományából még hiányzik a *milyen, amilyen; mekkora, amekkora* melléknévi névmás”

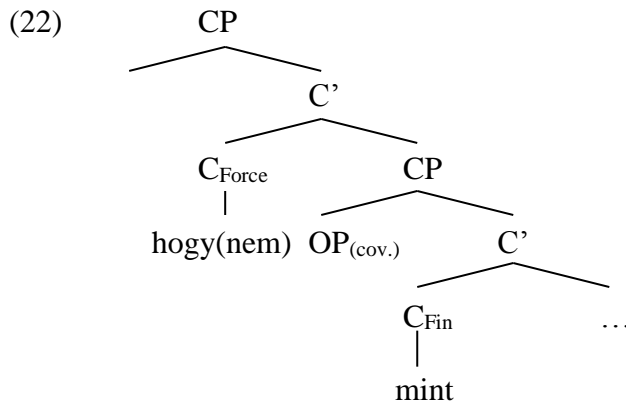
az ómagyar a *mint* megjelenése előtt feltehetően [+CD], utána [-CD]

A *mint* átértelmeződése

relatív ciklus második lépése: operátor → C fej

→ a *mint* a C_{Fin} fejben generálódik; a C_{Force} fejben továbbra is a *hogy(nem)* található

mint: „utalószók sokszínűségére nem reagál” (Juhász 1992: 799), nem válik alakilag vonatkozó névmássá ↔ más vonatkozó névmások

operátor: üres (← Doubly Filled Complementiser Filter)

Újraértelmezés a két C fej viszonyában

a *mint* a C_{Fin} fej helyett a C_{Force} fejben generálódik – *hogy* eltűnésével párhuzamos

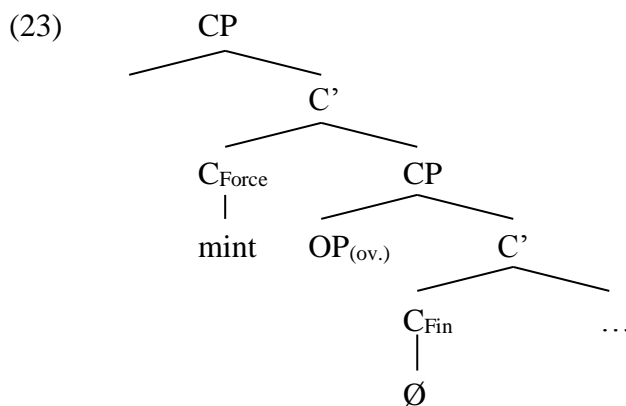
a *mint* a komparatív illokúcióért felelős fejként értelmeződik → szerkezeti változás

hogy: nagy funkcionális megterheltség az ómagyarban (Haader 2003a: 515; Juhász 1991: 481; Juhász 1992: 781)

az alsó CP specifikálójában újra megjelenhet az operátor (~relatív ciklus első lépése)

vonatkozó névmási (*amennyi, ahányszor, amilyen* stb.) – analógia (vonatkozó mellékmondatok)

Galambos (1907): a nyelv művelők (pl. Simonyi Zsigmond) feleslegesnek tartották ↔ valójában egy diakrón változás megismétlődése

Összegzés

→ a mondatbevezető és az operátor fejlődése szorosan összefügg
 relatív ciklus – újraértelmezés
 analógia – operátor megjelenése
 változás a törlés kötelezőségét illetően

Bibliográfia

- Bacskai-Atkari, Julia (2010) Parametric Variation and Comparative Deletion. *The Even Yearbook* 9. 1–21.
- Bošković, Željko (2005) On the Locality of Left Branch Extraction and the Structure of NP. *Studia Linguistica* 59 (1). 1–45.
- Chomsky, Noam (1977) On WH-movement. In Culicover, Peter W. et al. (eds.), *Formal Syntax*. New York: Academic Press. 71–132.
- Dömötör Adrienne (1991) Az alárendelő mondatok: A jelzői mellékmondatok. In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.: A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 742–745.
- Dömötör Adrienne (1995) Az alárendelő mondatok: A jelzői mellékmondatok. In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2.: A kései ómagyar kor: Mondattan. Szöveggrammatika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 666–693.
- Galambos Dezső (1907) *Tanulmányok a magyar relativum mondattanáról*. Budapest: Athenaeum.
- Grebenyova, Lydia (2004) Sluicing and Left-Branch Extraction out of Islands. In: Vineeta Chand et al. (eds.) *WCCFL 23: The Proceedings of the 23rd West Coast Conference on Formal Linguistics*. Somerville, Mass.: Cascadilla Press. 164–172.
- G. Varga Györgyi (1992) A névmások. In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1.: A kései ómagyar kor: Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 455–569.
- Haader Lea (1991) Az alárendelő mondatok: Az alanyi, állítmányi, tárgyi és határozói mellékmondatok. In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.: A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 728–741.
- Haader Lea (1995) Az alárendelő mondatok: Az alanyi, állítmányi, tárgyi és határozói mellékmondatok. In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2.: A kései ómagyar kor: Mondattan. Szöveggrammatika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 506–665.
- Haader Lea (2003a) Az ómagyar kor: Mondattörténet: Az összetett mondat. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.), *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 500–560.
- Haader Lea (2003b) A középmagyar kor: Mondattörténet: Az összetett mondat. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.), *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 677–690.
- Haader Lea (2003c) Az ősmagyar kor: Mondattörténet: Az összetett mondat. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc (szerk.), *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 260–267.
- Izvorski, Roumyana (1995). A Solution to the Subcomparative Paradox. In: Jose Camacho et al. (eds.), *WCCFL 14: The Proceedings of the 14th West Coast Conference on Formal Linguistics*, Stanford: CSLI Publications. 203-219.
- Juhász Dezső (1991) A kötőszók. In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.: A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 476–500.
- Juhász Dezső (1992) A kötőszók. In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1.: A kései ómagyar kor: Morfematika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 772–814.
- Kántor Gergely (2008a) On Hungarian Relative Operators. *The Even Yearbook* 8. 1–12.
- Kántor Gergely (2008b) Komparatív korrelatív szerkezetek a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények* 105: 134–163.
- Kayne, Richard (1983) Connectedness. *Linguistic Inquiry* 14. 223–250.
- Kenesei István (1992) On Hungarian Complementizers. In: Kenesei István–Pléh Csaba (eds.), *Approaches to Hungarian 4*. Szeged: JATE. 37–50.
- Kennedy, Christopher–Merchant, Jason (2000) Attributive Comparative Deletion. *Natural Language & Linguistic Theory* 18. 89–146.
- Rizzi, Luigi (1997) The Fine Structure of the Left Periphery. In Haegeman, Liliane (ed.) *Elements of Grammar*. Dordrecht: Kluwer. 281–337.
- Rizzi, Luigi (1999) *On the Position “Int(errogative)” in the Left Periphery of the Clause*. Retrieved March 31 2008, from <http://www.ciscl.unisi.it/persona/rizzi.htm>.
- Roberts, Ian–Anna Roussou (2003) *Syntactic Change: A Minimalist Approach to Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ross, John Robert (1986) *Infinite syntax*. Norwood: Ablex Publishing.
- Rowlett, Paul (2007) *The Syntax of French*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Salvi, Giampaolo–Laura Vanelli (2004) *Nuova grammatica italiana*. Bologna: il Mulino.
- Sipos Pál (1991) A névmások. In: Benkő Loránd (főszerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana I.: A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 353–400.
- van Gelderen, Elly (2009) Renewal in the Left Periphery: Economy and the Complementiser Layer. *Transactions of the Philological Society* 107:2. 131–195.